

Wojciech Sokół

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3905-0852>
e-mail: wojciech.sokol@mail.umcs.pl

Demokracja vs autokracje we współczesnym świecie¹

W dyskursie politologicznym jednym z najbardziej popularnych zagadnień jest kwestia oceny systemów politycznych. Wypowiadają się na ten temat politycy, publicyści, politolodzy oraz obywatele zainteresowani strukturą i funkcjonowaniem poszczególnych państw. Postrzeganie danego państwa jako demokratycznego w dalszym ciągu jest bowiem nobilitujące, tak jak z kolei etykieta autorytaryzmu ma charakter dyfamacyjny. Poszukując profesjonalnych analiz na ten temat, nie można pominąć ustaleń badaczy zajmujących się tymi zagadnieniami w sposób systematyczny oraz w oparciu o zunifikowane i wielokrotnie weryfikowane narzędzia badawcze. Problematyka ewaluacji systemów politycznych jest przedmiotem zainteresowania wielu wyspecjalizowanych ośrodków badawczych. Należą do nich m.in. takie instytucje, jak: Freedom House, Economist Intelligence Unit, Polity, V-Dem Index, International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Wymienione ośrodki badawcze na podstawie uśrednionych opinii wielu ekspertów przedstawiają najczęściej corocznie raporty na temat stanu demokratyzacji, wolności politycznych i przestrzegania praw człowieka w większości państw świata. Pomimo że posiadają one swoją specyfikę, wynikającą z posługiwania się różnymi narzędziami badawczymi i różnymi skalami ocen, to ich ustalenia tworzą dość spójny obraz stanu demokracji w świecie.

Analizując zgromadzony przez wspomniane instytucje badawcze materiał badawczy i zapożyczając część stosowanych przez nich kategorii, można wyróżnić cztery zasadnicze typy systemów politycznych: demokracje liberalne, demokracje wyborcze, autokracje półotwarte oraz autokracje zamknięte.

Charakteryzując wymienione systemy polityczne, jako punkt wyjścia przyjmuje się ich porównanie do modelu idealnego, za który uważane są instytucje, zasady i wartości

¹ Dyskusja odbyła się w panelu „Demokracja vs dyktatura w kontekście wojny Rosji przeciwko Ukrainie” organizowanej przez Centrum Europy Wschodniej UMCS w ramach Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Demokracja w procesie przemian w dniu 13 stycznia 2023 r.” na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS.

demokracji liberalnych, które są określane również mianem demokracji skonsolidowanych, pełnych czy tzw. zachodnich. W związku z tym ustalając kategorię systemu politycznego danego państwa, należałoby odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących: rozwiązań w zakresie rozliczalności i odpowiedzialności władz publicznych, standardów w zakresie rywalizacji wyborczej, kwestii związanych z partycypacją obywateli w życiu politycznym, praw i wolności obywatelskich oraz funkcjonowania zinstytucjonalizowanego, stabilnego i efektywnego państwa. W demokracjach liberalnych w ramach rozliczalności i odpowiedzialności władz bierze się pod uwagę występowanie zarówno rozliczalności na poziomie horyzontalnym wynikającej z funkcjonowania bez poważniejszych zakłóceń zasady trójpodziału władz oraz rozliczalności na poziomie wertykalnym realizowanej w procesie wyborczym. Wolna i uczciwa rywalizacja o stanowiska polityczne zakłada natomiast występowanie wolnych wyborów, pluralizmu politycznego oraz demokratycznego prawa wyborczego.

Kolejne kryterium, czyli pełne i równe prawa udziału w życiu politycznym, wyklucza dyskryminację określonych grup i jednostek oraz m.in. równość formalną w procesie wyborczym, czyli zasadę, że na osobę przypada tylko jeden głos. Ponadto w demokracjach liberalnych rozbudowano katalog praw i wolności obywatelskich. Wśród nich wymieniane są m.in. wolność słowa, w tym prawo do krytykowania rządzących i polityki rządu, wolność prasy, z mediami niezależnymi od rządu i zdolnymi do kontroli oraz krytyki bez groźby odwetu lub autocenzury. W ramach tej wolności istnieją różne alternatywne, pozarządowe źródła informacji, a także swobodny dostęp do internetu. Relevantne znaczenie mają również wolność akademicka (w tym autonomia instytucjonalna uniwersytetów), jak również wolność stowarzyszeń czy wolność wyznania. Kryteria konstytuujące demokrację liberalną są uzupełniane przez mechanizmy umożliwiające funkcjonowanie dobrze zinstytucjonalizowanego, stabilnego i efektywnego państwa. W ich świetle państwo powinno efektywnie funkcjonować na całym swoim terytorium. Innym warunkiem jest praworządność gwarantowana przez niezależne i bezstronne sądownictwo. Równie ważne są transparentność w polityce i administracji publicznej oraz skuteczne prawo dostępu do informacji publicznej.

Państwa spełniające powyższe kryteria są klasyfikowane jako demokracje liberalne. Z ustaleń ośrodków badawczych wynika, że w roku 2022 kryteria demokracji liberalnej spełniało 39 państw, a wśród państw europejskich m.in. Austria, Belgia, Czechy, Dania, Estonia, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Niderlandy, Niemcy, Norwegia, Finlandia, Francja, Hiszpania, Irlandia, Islandia, Słowenia, Szwajcaria, Szwecja, Wielka Brytania i Włochy.

Z kolei wątpliwości w kwestii spełniania przez państwo powyższych kryteriów stwarzają przesłanki do wykluczenia go z elitarnego grona demokracji liberalnych. W najlepszym przypadku system polityczny jest określany wówczas mianem demokracji wyborczej znanej także pod nazwą demokracji nieskonsolidowanej, niepełnej, ograniczonej lub też zdobywającym dużą popularność określeniem demokracji nie-liberalnej. Na przykład podobnie jak demokracje liberalne praktykują one rywalizacyjne wybory, ale odróżniają się od nich brakiem pełnych gwarancji praw i wolności

obywatelskich. Należy zauważyć, że w niektórych państwach, np. w Polsce czy na Węgrzech, na tle konfliktu politycznego pomiędzy rządzącymi a opozycją i instytucjami Unii Europejskiej ma miejsce spór o istotę demokracji. Z jednej strony występuje absolutyzowanie znaczenia zasady suwerenności narodu i uprawnień rządzących wynikających z uzyskania przez nich legitymizacji wyborczej, z drugiej strony takie rozumienie demokracji spotyka się z zarzutami podważania (rzekomego czy prawdziwego) zasad państwa liberalnego. W roku 2022 w grupie demokracji wyborczych znalazły się m.in. Bułgaria, Chorwacja, Grecja, Mołdawia, Polska, Rumunia i Słowacja.

Znacząca większość państw na świecie w świetle ustaleń wspomnianych ośrodków monitorujących poziom demokratyzacji to jednak państwa niedemokratyczne zaliczane do dość pojemnych kategorii autokracji półotwartych lub autokracji zamkniętych. Autokracje półotwarte to systemy polityczne określane mianem m.in. demokracji fasadowych, autokracji liberalnych czy reżimów hybrydowych. Powyższe ustalenia wynikają z koegzystencji w ramach tych systemów elementów kojarzonych z rozwiązaniami demokratycznymi oraz instytucji i praktyki politycznej właściwej dla autorytaryzmu. W ramach systemów politycznych określanymi jako autokracje półotwarte występują więc różne formy autorytaryzmów. Pojawiają się m.in. rywalizacyjny autorytaryzm, charakteryzujący się przeprowadzaniem semirywalizacyjnych wyborów, w których wprawdzie uczestniczy opozycja, ale na skutek różnych manipulacji nie jest w stanie tych wyborów wygrać. Nie brakuje również autorytaryzmów wojskowych, w których władza, najczęściej junty wojskowej, jest potwierdzana dodatkowo mechanizmami ograniczonej rywalizacji wyborczej. Funkcjonują również autokracje półotwarte, w których autorytarna praktyka polityczna łączy się z wieloletnią władzą charyzmatycznego przywódcy. W wymiarze systemu rządów są to najczęściej państwa z systemami prezydenckimi lub semiprezydenckimi. W roku 2022 różne warianty autokracji półotwartych zdaniem ekspertów wspomnianych ośrodków reprezentowały m.in. Albania, Bośnia i Hercegowina, Gruzja, Rosja, Serbia i co może być zaskakujące – spadające coraz bardziej w tym rankingu Węgry.

Autokracje zamknięte to z kolei systemy polityczne pozbawione elementów demokratycznych. Wymienione wcześniej ośrodki monitorujące systemy polityczne w ramach tej grupy wymieniają hegemoniczny autorytaryzm wyborczy, obejmujący państwa, w których wybory mają charakter fasadowy, odbywają się pod pełną kontrolą rządzących i mają *de facto* charakter wyborów nierywalizacyjnych. Poza tym w ramach autokracji zamkniętych można spotkać tzw. autorytaryzm tradycyjny, autorytaryzm teokratyczny, sułtanizm z elementami totalitaryzmu lub autorytaryzmu wojskowego oraz totalitaryzm. W roku 2022 różne warianty autokracji zamkniętych według ekspertów wspomnianych ośrodków były udziałem m.in. Arabii Saudyjskiej, Białorusi, Chińskiej Republiki Ludowej, Kataru i Wenezueli.

Analizując w oparciu o ustalenia Freedom House, Economist Intelligence Unit, Polity, V-Dem Index, International Institute for Democracy and Electoral Assistance tendencje w zakresie demokratyzacji, należy zauważyć malejącą w ostatnich latach liczbę demokracji liberalnych na rzecz zwiększania liczby demokracji wyborczych oraz

autokracji półotwartych. Na przykład w roku 2004 państw zaliczanych do demokracji liberalnych było 65, w roku 2007 – 58, natomiast w roku 2022 już tylko 39. Z kolei demokracji wyborczych w 2004 roku odnotowano 51. Na początku trzeciej dekady XXI wieku było ich już 67. Nieznacznie wzrasta liczba państw niedemokratycznych. I tak, w roku 2004 zidentyfikowano 42 autokracje półotwarte i 34 autokracje zamknięte. W roku 2022 odpowiednio 48 i 41. Generalnie można więc mówić o kryzysie demokracji utożsamianej z jej liberalną wersją.